

بامر شاهنشاه آریامهر موزه مجهزی
در جوار آستانه شیخ صفی‌الدین در اردبیل
بنا خواهد شد تا موقوفات هنری آنرا
در برگیرد.

نسخه‌های مصوّر آستانه شیخ صفی‌الدین

نوشین نفیسی

موزه روزگار بخاموشی میگذرانند.

فهرست نسخه‌ها:

شاهنامه فردوسی شماره موزه ۳۳۱؛

قطع ۳۸×۲۳ سانتیمتر.

نستعلیق شاه محمد کاتب برای
قوام‌الدوله پسر میرزا علی در رمضان
۹۳۵ احتمالاً در شیراز با سه لوح مذهب
و مرصع و حاشیه‌سازی و ۴۳ مجلس نقاشی
وقف شاه عباس بزرگ بر آستانه در سال
۱۰۱۷ ه. ق. ۴۳ مجلس نقاشی آن در
چند سبک مختلف است که پاره‌ای از آنها
در میان برگهای تمام مرصع جای دارند.
از مجالس خوب آن:

۱ - بتخت نشستن سهراب، که صفحه
تمام مرصع است.

۲ - مجلس بدگوئی گرسیوز از
سیاوش بنزد افراسیاب که آن نیز تمام
مرصع و بیش از سایر صحنه‌ها به شیوه
شیراز نزدیکتر است.

۳ - صحنه کارزار ایران و توران، که
از ظرافت خاصی برخوردار است و به صحنه
بدگوئی گرسیوز شباهت نزدیکی دارد.
و مجموعه جالبی از پرچم‌های زمان در آن

تا آنجا که بهنگام برقراری نظم
و آرامش در آغاز شهریاری دودمان پهلوی
در سرزمین آذربایجان تنها هشت نسخه
مصوّر در کتابخانه آستانه برجای مانده
بود، بیشترین قسمت کتابخانه موقوفه شاه
عباس بزرگ به آستانه بوده است. و قفنامه
مهمور به نستعلیق شیوائی در پشت برگ
اول تمام مجلدها ملاحظه میشود - بعدها
نیز سایر مردم چنانچه نسخه جالبی
در اختیار داشتند برای استفاده بیشتر
نسل‌های آینده آنرا به پناه و حمایت مذهبی
شیخ میسپردند.

هشت نسخه نامبرده پس از تأسیس
اداره عتیقات در سال ۱۳۱۴ برای حفظ
بیشتر بتهران منتقل شد سپس چند نسخه‌های
آن در تالار اسلامی موزه جدید تأسیس
ایران باستان بنمایش گذاشته شد، همین
نسخه‌ها در سالهای پیش نیز بهنگام تشکیل
نخستین نمایشگاه‌های جهانی هنر ایران
(لندن ۱۹۳۰ - لنینگراد ۱۹۳۵) معرف
گذشته و حال ایران بودند و برای آخرین
بار نیز در نمایشگاه موسوم به گنجینه‌هایی
از مجموعه سلطنتی و موزه‌های ایران در
نیویورک و بستن ۱۹۴۸ - ۴۹ فرستاده
شدند و بقیه پیوسته در گوشه خزانه‌های

از مجموعه آثار هنری وقف آستانه
شیخ صفی‌الدین در اردبیل، چون نسخه‌های
گرانها، کتابخانه، ظرفهای دوره مینگ
Ming چینی‌تخانه، مجموعه قالی و قالیچه،
شمعدانهای مرصع و زربفت‌های اختصاصی،
بی‌شک به نسخه‌های مصوّر آن دستبرد
بیشتری آمده است. نابسامانی‌های تاریخ
در سرزمین آذربایجان خصوصاً در سده
گذشته سبب بیشترین غارت آنها شد،
چنین مینماید که ژنرال پاسکویچ سردار
روسی به مینیاتور توجه خاصی داشته‌است.
بهای گرافیکه پیوسته در برابر
نسخه‌های مصوّر پرداخت میشده است خواه
و ناخواه طلاب و خدمه‌ها پیوسته و سوسه
میکرده و بسبب حجم کوچک خروج پنهانی
آنها از آستانه نیز چندان دشوار نبوده
است. احساس متناقض نسبت با آثار هنری
که امروز در اصطلاح بین‌المللی
Vandalisme نامیده میشود نیز در اینجا
بیکار نمانده و بنام حرمت مذهب در پاره‌ای
از نسخه‌ها چهره‌ها را پاک کرده است و شک
نیست که نسخه‌های خطی کمتر از سایر
آثار هنری در برابر آسیب‌های طبیعی،
گرما و رطوبت و فرسودگی و موریانه
مقاومت دارد.

بیده میشود .

۴ - شناخته شدن اسکندر توسط پادشاه اندلس ، مجلسی است با تزیین عالی شبیه بتخت نشستن سهراب ، کار همان گروه هنرمندان .

۵ - جنگ خسرو پرویز و بهرام چوبینه . مجلس بسیار پر کاریست که در آن پرچم‌های دو طرف از متن خارج شده و در حاشیه‌ایکه تشعیر زرین از تصاویر درخت و گل و پرندگان ادامه دارد .

و مجالس بیشمار نیم صفحه آن نیز همگی از قدرت برخوردار است .

این نسخه بنمایشگاههایی که پیش از این نامبرده شد ارسال شده و انتشارات ذیل مختصری درباره مینیاتورها سخن گفته است .

Binyon, Wilkenson and Grey, Persian miniature paintings London 1935.

Y. Tehoukine, les peintures des manuscrits Safavids l'epoque de Shah-Tahmasb, Paris.

M. Bahrami, Treasures from imperial collections and museums of Iran. New-York 1948.

۲ - شاهنامه فردوسی

شماره موزه ۴۳۶۳

قطع ۳۸×۲۰ سانتیمتر .

نستعلیق سده دهم هجری بدون تاریخ ورقم کاتب با جدول زرین دو سر لوح

همی سیر خردگین
فراسیدندوی تریگه گشته
کوی تی تازر بسین
کوی تی تازر بسین
راغایکی اینی پلسی شند
یکی کز کت اینی چو پوین
چنان سکری اینی زود
کزت پیمان پیکش

نبرد خسرو پرویز و بهرام (شاهنامه فردوسی)

مرصع و ۲۷ مجلس نقاشی وقف شاه عباس
بر آستانه در سال ۱۰۱۷ هجری قمری .
و مجالس نقاشی این نسخه کمی
بیش از نیم صفحه میباشند و کمپوزیسیون-
های ساده و دقیقی دارند و عوامل ترکیب
کننده آن ، عوامل طبیعی و معماری ،
جانوران و خصوصاً قهرمانان صحنه‌ها
در شتر از حد معمول ساخته شده‌اند - در
رنگ آمیزی آن طلای درخشان بسیار
بکار رفته است همچنین سفیداب و رنگ
قهوه‌ای - از مجالس خوب آن .

- ۱- زال در لانه سیمرغ .
- ۲- گذشتن سیاوش از آتش .
- ۳- نبرد رستم و اشکبوس را
میتوان نام برد - احتمالاً کار تبریز
نیمه سده دهم هجریست - متأسفانه
پاره‌ای از چهره آسیب دیده است.
این نسخه بنمایشگاهها ارسال نشده
است .

۳- شاهنامه قاسمی

شماره موزه ۴۳۶۲

تقطع ۳۴×۲۴ سانتیمتر .

کتاب اثر میرزا قاسم گنابادین
درباره کشورگشائیهای شاه طهماسب است
و در حاشیه تیمورنامه هاتفی است . نستعلیق
سده دهم - نسخه از شاهکارهای کتاب
آرانی ایران است که بروی کاغذ ابره
رنگارنگ با ترصیع زیبایی در سه گوشه پای

مجنون در بیابان (لیلی و مجنون، شماره ۹۰۸۹).

فرهاد هنگام کندن تصویر
بر کوه (شیرین و فرهاد ،
شماره ۳۷۰۷).

پس از یکدم چو مصر و خان
 بجز پسته می غلطید خاک
 بوش آمد بر بسکینش از جوش

دیدار خسرو و شیرین
 (خسرو و شیرین، شماره ۳۷۱۷).

بر روی اندر شاه و خال و

صفحه است. دو سر لوح مرصع و جدول خاص و بازده مجلس نقاشی که مربوط به تیمور نامه است، وقف شاه عباس بر آستانه در سال ۱۰۱۷ هـ.

موضوع بیشتر مجالس نقاشی -
صحنه‌های مختلف کارزار است، یک صحنه شکارگاه را نشان میدهد و دو صحنه از داخل صحنه کارزار است. همگی از کمپوزیسیون هندسی منظمی برخوردارند و از ترکیب زوئنه و متوازی‌الاضلاع تشکیل شده است. این مینیاتورها علاوه بر ظرافت و دقت در ریزه‌کاریها از نکته بی‌سابقه‌ای در رنگ‌آمیزی برخوردار است، استفاده از رنگ آبی آسمانی بسیار لطیف و هماهنگ کردن با آبی نیلی و آبی سورمئی (صحنه جنگ بادیوان آدم‌ربا) با هماهنگی رنگ پشت گلی و طلائی است (صحنه‌های اردوگاه امیر).

از صحنه‌های جالب آن میتوان:

- ۱- تسخیر يك قلعه .
- ۲- جنگ بادیوان آدم‌ربا .
- ۳- شکار با باز .
- ۴- باریافتن سفیر رم بتزد امیر تیمور را نام برد.

آقایان بینسون، ویلکینسن و گمری این نقاشیها را به‌غرب ایران نسبت داده‌اند در حالیکه یان چوکین معتقد است که هیچ مرکز فرهنگی جز شیراز نمیتواند چنین شاهکاری بوجود آورد.

شادروان دکتر مهدی بهرامی آنرا ساخته مکتب‌صفوی تبریز میدان‌دو‌نگارنده نیز بدنبال نظریه استاد فقید خود شباهت نزدیک دو صحنه بارگاه امیر تیمور را با آثار مسلم میر سید علی تبریزی (نگاه کنید به نقشه شماره ۹۰۷ پوپ، بررسی هنر ایران) را یادآور میشود.

۴- **خمسه نظامی** - شماره موزه ۴۳۶۳

قطع ۳۰×۱۸ سانتیمتر .
نستعلیق شیخ محمدبن فخرالدین

احمد کاتب السلطانی در ۲۲ رمضان ۹۳۳. با دو سر لوح مرصع و چهار عنوان و ۲۱ مجلس نقاشی - وقف شاه عباس بر آستانه از مجالس خوب آن:

- ۱- مجنون در خانه خدا .
- ۲- سلطان سنجر و پیرزن .
- ۳- بهرام گور و شبان .
- ۴- بهرام در گنبد سبز .
- ۵- شکایت مظلوم هفتم .
- ۶- شبان و سگ گله .
- ۷- گفتگوی شیرین و شاهپور در باره راز تصویر. گذشته از پاره‌ای حرکات ناشیانه، خصوصیات مکتب صفوی تبریز از آنها کاملاً مشهود است .

۵- **خمسه نظامی** - شماره موزه ۴۳۲۵ .

قطع ۳۰×۱۸ سانتیمتر .
نستعلیق لولودار در محرم ۹۵۰ (این رقم فقط در پایان دفتر سوم آمده است) با دو عنوان و پنج سر کتاب مرصع، جدول زر و لاجورد و سنگرف و ۱۹ مجلس نقاشی - وقف شاه عباس بر آستانه از مجالس خوب آن:

- ۱- شیرین هنگام آب‌تنی .
- ۲- فرهاد، شیرین و اسبش را پشت خود حمل میکند.
- ۳- آزاده و گوساله . این نسخه از نظر قطع شیوه نقاشی کاملاً شبیه نسخه شماره ۴۳۶۳ است. گرچه پاره‌ای از مجالس آن قویتر از نقاشیهای نسخه پیش است و مسلم هر دو نسخه ساخته يك گروه از هنرمندان کتابخانه سلطنتی شاه تهماسب در تبریز میباشد .

این نسخه به‌نمایشگاههای بین‌المللی هنر ایران (لندن ۱۹۴۰ و لنینگراد ۱۹۳۵) و مجموعه‌های سلطنتی و موزه‌های ایران، نیویوک و وستن ۱۹۴۸ ارسال شده است .

گرچه آقای یان چوکین مینیاتورهای آنرا بیک مکتب ملی شبیه مکتب‌های

جنوب ایران میدانند ولی آقایان بینون ویلکینسن و گری آنرا به‌غرب ایران نسبت میدهند .

۶- **خسرو و شیرین و لیلی و مجنون**

شماره موزه ۹۲۰۸

قطع ۲۲×۱۴

نستعلیق ۹۴۲ هـ. ق. با عنوان سفیداب و جدول زر و لاجورد. سر لوح و سرفصل زرین ۴ مجلس نقاشی - نام واقف و تاریخ وقف روشن نیست .
از مجالس خوب آن:

- ۱- مجنون در بیابان .
- ۲- آب‌تنی شیرین در برکه، مینیاتورهای این نسخه بشیوه محلی جالبی است که در آن کمپوزیسیون بسیار ساده مرکب از عوامل معدود است و در نتیجه درشت‌تر از معیارهای متعارف میباشد . در رنگ‌آمیزی ابتکاری آن طلا فراوان مشاهده میشود . رنگ قهوه‌ای برای تنها درخت مجلس بکار رفته، در مقابل از سبز درخشان برای کلاه و تپه اشخاص استفاده شده است گرچه مجنون را ناشیانه ساخته‌اند ولی نقش جانوران از قدرت خاصی برخوردار است .
متأسفانه مینیاتورهای نسخه خصوصاً چهره‌ها آسیب بسیار دیده است .

۷- **خسرو و شیرین**

شماره موزه ۳۷۱۷

قطع ۲۲×۱۴

نستعلیق شعبان ۹۶۲ با سر لوح مذهب و جدول زر و لاجورد و زنگار، عنوان لاجورد - و پنج مجلس نقاشی .
وقف آستانه در سال ۱۳۴۷ هـ. ق. نام واقف روشن نیست .
از مجالس خوب آن:

- ۱- ملاقات خسرو و شیرین .
- ۲- بازدید شیرین از تصویریکه

فرهاد در کوه کنده است میباشد - برخی از مجالس نقاشی این نسخه شباهت به مجالس نسخه شماره ۹۲۰۸ دارد از جمله مجلس دیدار خسرو و شیرین که از طراحی بسیار ساده برخوردار است و از یکبار بردن هر گونه خطوط اضافی بکلی چشم پوشی شده است. صحنه‌های کوهستانی را آبی رنگ کرده‌اند خسرو کاملاً شبیه سلیم عامری در صحنه مجنون در بیابان است. و هر دو نفر همان شب کلاه سبز را میان دستار خود دارند - که بی شک نشانی از مالک نسخه است. یا سب مشکی پیشانی سفید شیرین در هر دو نسخه یکسان است. بنابراین دو نسخه گروهی را تشکیل میدهند که در برابر شیوه‌های سلطنتی مراکز بزرگ فرهنگی نیمه دوم سده دهم چون تبریز و شیراز و هرات نمایانگر یک شیوه محلی و مردمی است و انتساب آنها باین مکاتب شناخته شده بسیار دشوار مینماید.

۸ - شیرین و فرهاد وحشی کرمانی

شماره موزه ۳۷۰۷

قطع ۲۰×۱۲

نستعلیق ۳ صفر ۹۹۷ ه. ق. سر لوح مرصع و مذهب جدول زرین و آرایش و یک مجلس نقاشی وقف شاه عباس به آستانه در سال ۱۰۲۲.

نسخه در اصل چند مجلس نقاشی داشته است ولی از هنگام انتقال به تهران تنها یک مجلس آن باقیمانده بود و فرهاد را بهنگام نقش تمویر خود و شیرین برپهنه کوهساران نشان میدهد - کوهستانی که بنا به سنت‌های مکتب هرات پشت گلی رنگ شده است و خیمه مجلل شیرین در جلو کوهستان برافراشته است. شیوه قزوینی این نسخه به نمایشگاه‌های لندن و لنینگراد ارسال شده است.

پذیرائی امیر تیمور از سفیر روم (شاهنامه قاسمی، شماره ۴۳۶۴).